

การจัดการป่าไม้ เพื่อความยั่งยืนของป่าและชุมชน

จากประสบการณ์การจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ของสถาบัน
สิ่งแวดล้อมไทย มาตั้งแต่ปี 2539 ในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศ พบว่าชุมชนหลายพื้นที่ได้ดำเนินการอนุรักษ์
ฟื้นฟู ฝังระวางดูแลรักษาป่า ด้วยรูปแบบและวิธีการจัดการที่แตกต่างกันไปตามสภาพพื้นที่ วัฒนธรรม ระบบ
นิเวศนั้นๆ บางชุมชนมีการประยุกต์ความรู้ วัฒนธรรมเดิมให้สอดคล้องเท่าทันสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป มี
ศักยภาพความสามารถในการประสานความร่วมมือทั้งภายในและภายนอกชุมชนปรากฏมีความชัดเจนจนถึง
ปัจจุบัน ซึ่งสามารถสรุปประสบการณ์การทำงานเพื่อเป็นแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เกิด
ประสิทธิภาพและขยายผลมากขึ้น

การจัดการป่า: หลากหลายกลไกการมีส่วนร่วมและบูรณาการ

ทรัพยากรป่าไม้ มีคุณค่าทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม นอกจากนั้นยังมีความเกี่ยวเนื่อง
สัมพันธ์กันหลายประการ ดังนั้น การจัดการป่าจึงควรเอื้อประโยชน์ให้เกิดความสมดุลในทั้ง 3 ส่วน และ
สอดคล้องกับสถานการณ์และวัฒนธรรมชุมชน เป็นธรรมทั้งกับกลุ่มคนรุ่นปัจจุบันและรุ่นลูกหลานด้วย ซึ่ง
การจัดการที่สำคัญต้องอยู่บนพื้นฐานกระบวนการทำงานของการมีส่วนร่วมและบูรณาการ ด้วยการพัฒนา
แบบค่อยเป็นค่อยไป เรียนรู้ และปรับตัวตามสถานการณ์ การขับเคลื่อนงานการจัดการป่าให้ประสบผลสำเร็จ
ที่สำคัญ จำเป็นต้องแสวงหา พัฒนาผู้นำเยาวชน เพื่อเป็นรากฐานในการจัดการป่า และพัฒนาชุมชน

ของตนเอง ไปพร้อมๆ กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดี ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จและความพร้อมของชุมชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น อันนำไปสู่ความยั่งยืนของป่าไม้ประเทศ

- **พัฒนาผู้นำและเยาวชน: จุดเริ่มและรากฐานการพัฒนา**

เรื่องราวการทำงานของบุคคล กลุ่มองค์กรในอดีต บางชุมชนไม่เคยมีแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ฟื้นฟู การจัดการป่ามาก่อน การได้เผชิญปัญหาเกี่ยวกับภาวะของป่าแหล่งพึ่งพิงลดลง และการมีหน่วยงานภายนอกเข้าไปส่งเสริม ทำให้ชุมชนมีกระบวนการปรึกษาหารือ ศึกษาดูงาน สร้างความมั่นใจที่จะลงมือทำจริง ขณะเดียวกันแกนนำคนทำงานป่าที่ผ่านการเรียนรู้ ได้พัฒนาวิธีคิด ระบบการจัดการ รวมไปถึงการสร้างควมสามัคคีให้กับคนในชุมชนเพราะกลไกของกลุ่ม ทำให้เกิดผู้นำที่มีความเสียสละ และผู้ตามที่พร้อมจะมีส่วนร่วมทำงาน สร้างความตระหนักให้คนรุ่นใหม่ได้มาเรียนรู้งานสานต่อ ลดการแบ่งเบาการทำงานของกลุ่มคนรุ่นบุกเบิก

- **ป่าชุมชน: กระบวนการพัฒนาป่าและคน**

ป่าชุมชน เป็นรูปแบบการจัดการป่าไม้ที่อยู่บนฐานทรัพยากรส่วนรวม ชุมชนต้องมีการเรียนรู้ที่จะอยู่กับป่าและใช้ทรัพยากรเพื่อการพัฒนาชีวิตและความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น เป็นทั้งเรื่องแนวความคิด เครื่องมือ และวิธีการที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาในด้านต่างๆ เกี่ยวข้องและสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดใน 2 ส่วน ได้แก่ ระบบทางสังคม เช่น ต้องมีกลุ่มองค์กรเพื่อทำงาน ไม่ใช่คนใดคนหนึ่ง กำหนดกติกาหรือวิธีปฏิบัติในการใช้ประโยชน์เป็นที่ยอมรับร่วมกันภายในชุมชน มีการดูแล เฝ้าระวังติดตาม ป่าที่จะดูแลต้องมีขอบเขตชัดเจน และอีกส่วน คือระบบของทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งตัวต้นไม้และทรัพยากรชีวภาพต่างๆ ระบบนิเวศ ชนิดพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ จึงควรศึกษาและทดสอบ นำหลักวิชาการมาสนับสนุนจัดการป่าให้ดียิ่งขึ้น รวมไปถึงการใช้ประโยชน์ เก็บหาผลผลิตที่เกิดขึ้นจากป่า เติบโตใหม่โดยไม่ทำลายต้นตอเดิม นอกจากนั้น การจัดการป่าชุมชนที่ดีจำเป็นต้องพิจารณาประเด็นของบทบาทชายหญิง การแบ่งปัน การกระจายสิทธิอำนาจและหน้าที่ความรับผิดชอบให้เป็นพลังหนุนเสริม เพื่อให้สังคมเกื้อกูลสร้างประโยชน์แก่ทุกคนด้วย

- **กองทุนหมุนเวียน: เกื้อหนุนการพัฒนาคุณภาพชีวิต**

การได้กินดี อยู่ดี ใช้ชีวิตในวิถีที่เหมาะสม ไม่ลำบากมากเกินไป จะส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนสนใจและเต็มใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น มากกว่าให้ความร่วมมือแบบช่วยกัน หน่วยงานทั้งภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนภายนอกควรให้ความสนใจและความสำคัญกับกลุ่มผู้มีรายได้น้อยซึ่งอาจจะเป็นคนส่วนใหญ่ในชุมชน และต้องให้สมาชิกทุกกลุ่มให้เห็นถึงการได้รับประโยชน์จากผลผลิตการจัดการนั้นๆ ด้วย จะทำให้เกิดความสำเร็จมากยิ่งขึ้น ดังนั้น การเพิ่มโอกาสทางเลือกในการประกอบอาชีพที่หลากหลาย การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ผ่านกลุ่มกองทุน

หมุนเวียน กลุ่มกิจกรรม ไปพร้อมๆ กับการดูแลรักษาป่าและสิ่งแวดล้อม จะเสริมสร้างความสุขใจให้กับคนในชุมชนได้อีกทาง เกิดความอบอุ่นในครอบครัว เพราะได้ทำงานในถิ่นฐานบ้านเกิดท้องถิ่นของตน

- **ชุมชนและท้องถิ่น: ประสานเพื่อความยั่งยืน**

การเฝ้าระวังป่าและการจัดการป่าของชุมชน กลุ่มองค์กรชาวบ้านตระหนักเสมอว่าไม่อาจสามารถดูแลจัดการให้ยั่งยืนได้โดยลำพัง รวมถึงการมีพื้นที่คาบเกี่ยวระหว่างชุมชน การสร้างความสัมพันธ์และประสานกันระหว่างชุมชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีภารกิจ ทั้งอำนาจหน้าที่ในการดำเนินการ ส่งเสริม และการบูรณาการการจัดการโดยตรง จำเป็นต้องส่งเสริมให้เกิดการประสาน เชื่อมโยงกัน ช่วยทั้งด้านการเรียนรู้ และเพิ่มศักยภาพอย่างต่อเนื่อง เติมเต็มพลัง รวมถึงการผลักดันแผนงานและสนับสนุนทุน เอื้ออำนวย เพื่อสร้างพลังปกป้องผืนป่าซึ่งเป็นทรัพยากรของชุมชนและส่วนรวม

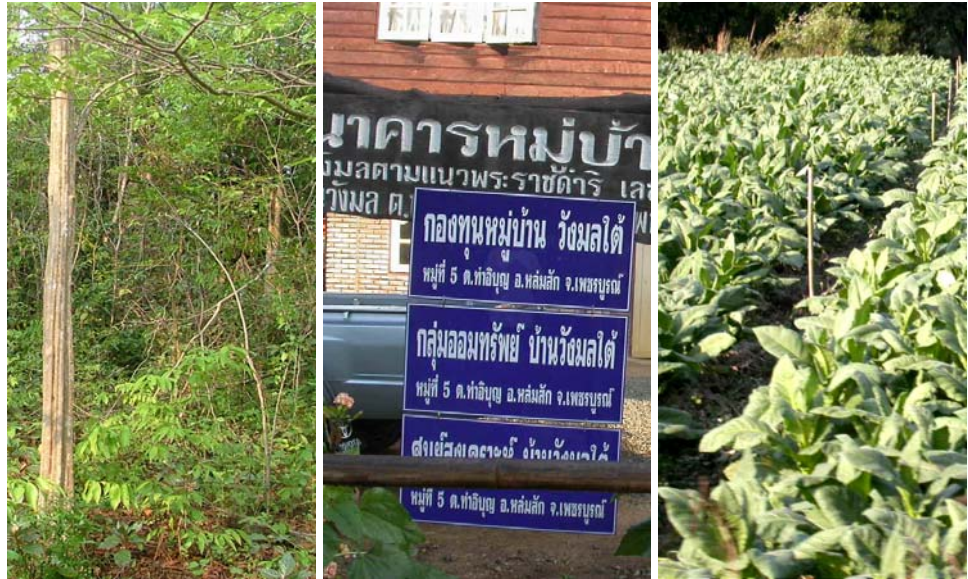
บทสรุปของการจัดการป่า

ประสบการณ์การจัดการป่าไม่ซ้ำกัน แม้จะมีรูปแบบการจัดการป่าที่หลากหลาย แต่ส่วนใหญ่เป็นกระบวนการทำงานกับคนไปพร้อมๆ กับการจัดการที่ผืนป่า เพราะคนและชุมชนรอบป่าต่างๆ ของประเทศ มีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาอาศัยป่าอยู่เสมอ ดังนั้น การเข้าไปสนับสนุนการจัดการป่าเหล่านั้น จึงได้มีการศึกษาชุมชนก่อนและตระหนักอยู่เสมอว่าชุมชนจะเป็นพลังสำคัญต่อการปกป้องผืนป่าด้วยเช่นกัน กล่าวได้ว่า *คนพึ่งป่า ป่าพึ่งคน*

แต่ด้วยข้อจำกัดในด้านเศรษฐกิจของชุมชนส่วนใหญ่ จึงได้มีการส่งเสริม “กองทุนหมุนเวียน” เข้าไปเป็นเครื่องมือพัฒนากระบวนการทำงานอย่างมีส่วนร่วม คิดถึงประโยชน์ส่วนรวม และบรรเทาปัญหาด้านรายได้ของชุมชนไปด้วย โดยนำส่วนหนึ่งของดอกผลที่เกิดขึ้นมาใช้ในการจัดการป่า ซึ่งได้มีการตั้ง “ป่าชุมชน” ขึ้น เพื่อการใช้ประโยชน์ป่าอย่างยั่งยืน มีการจัดการที่ดี ภายใต้กฎระเบียบที่ชุมชนได้เห็นพ้องต้องกัน โดยมีการเตรียมความพร้อมในการขับเคลื่อนการจัดการป่าให้มีความยั่งยืน นั่นก็คือ “การพัฒนาผู้นำ” อย่างต่อเนื่อง และประสานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้กิจกรรมต่างๆ ดำเนินไปด้วยความสอดคล้องและสนับสนุนซึ่งกันและกัน

กรณีการเรียนรู้และประการณ์
การจัดการป่าของชุมชน

ป่าลุ่มน้ำป่าสักฝั่งซ้าย

ป่าลุ่มน้ำป่าสักฝั่งซ้าย ถือเป็นแหล่งต้นน้ำของแม่น้ำป่าสัก เชื่อมต่อกับพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติน้ำหนาวซึ่งเป็นผืนป่าขนาดใหญ่ ป่าผืนนี้มี ความสำคัญอย่างยิ่งในการชะลอความแรงของน้ำในช่วงน้ำหลาก จึงช่วยลด ความเสียหายจากอุทกภัยของพื้นที่ด้านล่างได้เป็นอย่างดี ในทางกลับหากป่า ผืนนี้ถูกทำลายและเสื่อมโทรมลง ก็จะส่งผลให้เกิดภัยอย่างมหันต์ต่อพื้นที่ ด้านล่าง

ชุมชนท่าอิบุญ เป็นชุมชนหนึ่งที่ตั้งอยู่บริเวณป่าแห่งนี้ ส่วนใหญ่ทำไร่ ยาสูบและสวนมะขามหวาน ซึ่งถือเป็นพืชเศรษฐกิจของชุมชน และยังมีการ ปลูกพืชผักต่างๆ ชุมชนท่าอิบุญมีการก่อตั้งหมู่บ้านมานานกว่า 100 ปี โดย ย้ายมาจาก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เนื่องจากเห็นว่าพื้นที่บริเวณนี้มีทำเล ที่ตั้งดีและมีทรัพยากรที่สมบูรณ์ เพราะเดิมป่าในบริเวณนี้มีพืชพรรณที่ สมบูรณ์ และมีสัตว์ป่าจำพวกช้างและเสืออาศัยอยู่ แต่เนื่องจากป่าถูกทำลาย ไป ทำให้ปัจจุบันพบสัตว์จำพวกหมูป่า เก้ง เต่า นก ซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าที่ เหลืออยู่

ในปี 2538 ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าภายใต้โครงการปลูก ป่าถวายเฉลิมพระเกียรติ และในปี 2542 ได้เข้าร่วมโครงการหมู่บ้านพัฒนา

รักษาป่า ที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณโดย ปตท. ปัจจุบัน มีการเรียนรู้และพัฒนาจนเป็นที่ยอมรับของสังคม โดยป่าชุมชนบ้านบุง ได้รับโล่ประเภทป่าสาธารณประโยชน์ระดับประเทศ อันดับ 2 จากโครงการปลูกป่าเฉลิมถาวรเฉลิมพระเกียรติ ซึ่งชุมชนได้ใช้เงินปันผลจากกองทุนฯ หมู่บ้านในการดูแลรักษาป่า นอกจากนี้ ชุมชนยังมีกิจกรรมอื่นๆ ได้แก่

- กลุ่มออมทรัพย์ระดับหมู่บ้าน เพื่อส่งเสริมการออมของสมาชิก โดยมีกฎระเบียบการจัดการขึ้นกับการยอมรับของชุมชน
- กองทุนหมุนเวียนเพื่อส่งเสริมอาชีพและสิ่งแวดล้อม (7 ชุมชน) ซึ่งมีผลกำไรและนำบางส่วนมาใช้ในการพัฒนาและต่อยอดกิจกรรมการพัฒนาชุมชน เช่น จัดซื้อดินท์ โต๊ะ เก้าอี้ อุปกรณ์เครื่องครัว ให้บริการเช่าใช้งานบุญ งานประเพณีต่างๆ แก่สมาชิกในหมู่บ้าน และหมู่บ้านใกล้เคียง นอกจากนี้ ยังใช้เงินปันผลบางส่วนนำไปจัดกิจกรรมปลูกป่าในวันสำคัญ และสนับสนุนอาหารกลางวันให้เด็ก
- มีการพัฒนาของกลุ่มกิจกรรมต่างๆ เช่น กลุ่มนาหญ้า กลุ่มธนาคารเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาโค-กระบือ กลุ่มผู้เลี้ยงวัวแม่พันธุ์ กลุ่มผลิตสุกรแม่พันธุ์เพื่อทำลูกสุกรขุน

จากการทำงานพัฒนาด้านการฟื้นฟูป่าและการพัฒนาชุมชนที่ผ่านมา ทำให้ผู้นำชุมชนได้มีโอกาสพัฒนาทั้งในด้านความคิดและทักษะการทำงาน จนได้รับการยอมรับและเข้าไปมีบทบาทในองค์การบริหารส่วนตำบล มีการประสานงานกับหน่วยงานภายนอก ในการพัฒนาด้านอาชีพต่างๆ และพบว่า มีสัดส่วนของผู้หญิงเข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของชุมชน อาทิ ประธานกองทุนฯ กรรมการ จนถึงแกนนำของชุมชน

จากความตั้งใจและพลังของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่น การบริหารจัดการกองทุนหมุนเวียนฯ และการส่งเสริมอาชีพที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมเพื่อเพิ่มรายได้และลดรายจ่ายที่หลากหลาย ก่อเกิดการทำงานในลักษณะ **“เครือข่ายลุ่มน้ำป่าสักเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน”** ที่มีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องและสร้างสรรค์ผลงานให้แก่ชุมชนได้อย่างชัดเจน

ป่าแม่กระทุ้

ป่าแม่กระทุ้ เป็นส่วนหนึ่งของป่าสงวนแห่งชาติแม่วังก์-แม่เป็น มีลักษณะเป็นป่าเบญจพรรณแล้ง ที่เป็นต้นน้ำของลำน้ำหลายสาย อาทิ คลองตะกวด และห้วยหวาย ซึ่งเป็นแหล่งน้ำดื่มน้ำใช้ที่สำคัญของชุมชนโดยรอบ ที่ส่วนใหญ่อพยพมาจากหลายพื้นที่ เช่น จังหวัดนครราชสีมา ลพบุรี ชัยนาทและอุทัยธานี โดยตั้งถิ่นฐานมา 30-40 ปี ทำอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ ทำนา ทำไร่ มันสำปะหลัง อ้อยและถั่ว

พื้นที่นี้มักมีปัญหา น้ำหลากไหลแรงในช่วงฤดูฝนและมีปัญหาขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูแล้ง ชุมชนได้อาศัยน้ำจากห้วยที่มีต้นกำเนิดจากเขาแม่กระทุ้ ในการเกษตรและเก็บไว้กินไว้ใช้

การเรียนรู้ของชุมชนที่ชัดเจน เริ่มจาก 10 หมู่บ้าน ใน 3 ตำบล ของอำเภอแม่วังก์ จังหวัดนครสวรรค์ ที่อยู่รอบๆ เขาแม่กระทุ้ ได้เข้าร่วมโครงการพัฒนาหมู่บ้าน ที่ ปตท. ให้การสนับสนุนงบประมาณ จนสามารถรวมกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ก่อตั้งเป็น “เครือข่ายแม่วังก์ชุมชนคนรักป่า” เมื่อ 4 ปีก่อน และนับแต่นั้นมา เครือข่ายฯ ก็มีบทบาท ในการรวมกลุ่ม ร่วมคิด ตัดสินใจ และรักษาผลประโยชน์ให้กับชุมชนสมาชิกมาโดยตลอด

ป่าภูกระแต

ภูกระแต แม้จะเป็นเนินเขาเตี้ยๆ ที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งอยู่เคียงข้างป่าผืนใหญ่อย่างป่าภูเขียวหรือเขตรักษาป่าพันธุ์สัตว์ป่าภูเขียว แต่ภูกระแตก็มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนที่อยู่ตีนภู เพราะภูกระแตเป็นทั้งแหล่งไม้และแหล่งอาหารของชุมชน

ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่รอบๆ ภูกระแต ส่วนใหญ่แล้วอพยพมาจากที่อื่น และเข้ามาตั้งถิ่นฐานประมาณ 100 ปี ยังดำรงชีวิตโดยต้องพึ่งพาธรรมชาติ ทั้งการใช้น้ำในแหล่งธรรมชาติเพื่อการกินการใช้ และการเกษตร ใช้น้ำจากป่า ในการก่อสร้างที่อยู่อาศัย เก็บหาผลผลิตจากป่า อย่างเช่น ผักหวาน ผักอีหนู ผักสาบ เห็ดชนิดต่างๆ หน่อไม้ ไข่มดแดง การใช้ไม้ไผ่ทำตอกมัดข้าว ไม้ป่า ไผ่ซาง และไผ่บง

ต่อมา เมื่อภูกระแตเริ่มเสื่อมโทรมลงจากการบุกรุกและตัดไม้ทำลายป่า สถาบันสิ่งแวดล้อมไทยได้เข้าไปดำเนินการฟื้นฟูป่าภูกระแต โดยร่วมกับกรมป่าไม้และชุมชน ภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่แนวกันชนป่าภูเขียวแบบผสมผสาน ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสถานทูตเนเธอร์แลนด์และองค์การไม้เขตร้อนระหว่างประเทศ (ITTO) โดยดำเนินการปลูกป่าในช่วงปี 2537-2540 สรุปได้ว่า การปลูกป่าไม่ใช่เรื่องยาก เพราะหากมีงบประมาณและมีกำลังคน ก็

สามารถดำเนินการได้ แต่การเฝ้าระวังและบำรุงรักษาต่อไปนับว่าเป็นเรื่องที่ทำ
หาย เพราะหากชุมชนคิดว่าการปลูกปาดังกล่าวเป็นของหน่วยงานภายนอก
ก็ต้องเข้าใจว่าหน่วยงานเหล่านั้นจะต้องเข้ามาดูแลต่อไป

ในช่วงระยะเวลาต่อมา การทำงานแบบร่วมคิดร่วมตัดสินใจกับชุมชน
จึงมีมากขึ้น และหน่วยงานภายนอกต่างๆ ก็ได้ลดบทบาทลง เมื่อเกษตรกรมี
การฟื้นตัวกลับมาเป็นป่าที่สมบูรณ์ และชุมชนมีความเข้มแข็งและสามารถ
บริหารจัดการได้เอง โดยมีชุมชนกว่า 20 หมู่บ้านรอบภูกระแต รวมตัวกันเป็น
“เครือข่ายเกษตรกรตื่นภูพัฒนา” มีการส่งผู้แทนของแต่ละหมู่บ้านเข้ามาเป็น
คณะกรรมการของเครือข่าย และก่อสร้างศูนย์ประสานงานขึ้นโดยอาศัย
แรงงานของชาวบ้านกันเอง

แม้การทำงานร่วมกันแบบเครือข่าย ยังเป็นเรื่องที่ต้องเรียนรู้และ
พัฒนาในด้านการบริหารจัดการให้เป็นระบบมากขึ้น แต่ในวันนี้ เครือข่าย
เกษตรกรตื่นภูพัฒนาก็ค้นพบว่าการร่วมกันคิดและแบ่งปันกัน ทำให้กิจกรรม
หลายๆ อย่างได้รับการพัฒนาขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม โดยทุกชุมชนมีกลุ่ม
ออมทรัพย์ และกองทุนเวียนของเครือข่ายฯ โดยคณะกรรมการจะพิจารณา
จัดสรรงบประมาณกองทุนหมุนเวียนให้กับองค์กรสมาชิกตามความต้องการ

นอกจากนี้ ยังมีกิจกรรมอื่นๆ ที่เครือข่ายฯ มีความภาคภูมิใจ ได้แก่

- ส่งเสริมการเลี้ยงวัวกังซุน ซึ่งมีความเสี่ยงน้อย
- ส่งเสริมการทำเกษตรแบบผสมผสาน โดยมีโรงปุ๋ยชีวภาพของ
เครือข่าย ที่ผลิตและจำหน่ายให้กับสมาชิก ซึ่งเป็นที่ต้องการของ
ท้องถิ่น เนื่องจากมีคุณภาพดีและใช้ได้ผล
- มีการจัดการป่าชุมชน ซึ่งได้มีการคิดและริเริ่มนวัตกรรมใหม่ๆ อยู่
เสมอ เช่น กิจกรรมปล่อยอึ่ง จับอึ่งแต่งงานในป่าชุมชน
- ดำเนินการผลิตฮิสตอรีชีเมนต์ จำหน่ายให้กับผู้ที่สนใจในบริเวณ
ใกล้เคียง

กลุ่มแกนนำและคณะกรรมการเครือข่าย ยังมีการจัดเวที
ประชุมสัมมนาทั้งในระดับชุมชนและเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และ
วิธีการดำเนินกิจกรรมในด้านต่างๆ เป็นวิทยากรฝึกอบรมให้กับชุมชนอื่นๆ
และเป็นแหล่งเรียนรู้ดูงานสำหรับชุมชนที่สนใจ

ป่าเขาฟอด-ป่าเขาภูหลวง

ป่าเขาฟอด ในจังหวัดนครราชสีมา ตั้งอยู่เขตป่าสงวนแห่งชาติป่าหนองแวง ซึ่งเป็นแนวเทือกเขาที่ต่อเนื่องกับป่าดงพญาเย็น ป่าเขาฟอดมีสภาพเป็นป่าเบญจพรรณและป่าดิบแล้ง ที่มักจะมีไฟป่าเกิดขึ้นทุกปีในช่วงหน้าหนาวและหน้าแล้ง ประกอบกับมีการบุกรุกแผ้วถางป่าเพิ่มขึ้น ก็ยิ่งทำให้ป่ามีสภาพเสื่อมโทรมเป็นอย่างมาก

ส่วนป่าเขาภูหลวง ก็อยู่ในจังหวัดนครราชสีมาเช่นกัน แต่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าเขาภูหลวง ที่มีลักษณะเป็นป่าดิบแล้ง เป็นแหล่งต้นน้ำของห้วยหนองไผ่และห้วยลำลำลาย ป่าทั้งสองแห่งถือเป็นแหล่งหาเก็บของป่าที่สำคัญของชุมชนในบริเวณนั้น

ชุมชนรอบป่าเขาฟอด ในตำบลดอนเมือง อำเภอสีคิ้ว เป็นชุมชนค่อนข้างใหม่ เนื่องจากมีการอพยพเข้ามาจากอำเภออื่นๆ ใกล้เคียง เมื่อ 40-50 ปีมาแล้ว เพื่อจับจองพื้นที่ทำการเกษตร ได้แก่ ทำไร่ข้าวโพด มันสำปะหลัง มันเหน็บ พริก มะขามเทศ เป็นต้น และจะออกไปรับจ้างหลังฤดูเก็บเกี่ยว โดยได้มีการแผ้วถางป่าไปเรื่อยๆ ซึ่งไม่แตกต่างจากชุมชนรอบป่าเขาภูหลวงที่

ชาวบ้านโดยส่วนใหญ่อพยพมาจากหลายพื้นที่อื่นเช่นกัน ทำให้มีวัฒนธรรมที่หลากหลายในชุมชน

ชุมชนรอบป่าทั้งสองแห่ง ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น ตั้งแต่ปี 2541 ภายใต้โครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติ และต่อมาได้เข้าร่วมในโครงการหมู่บ้านพัฒนารักษาป่า ที่สนับสนุนงบประมาณโดย ปตท. มีกิจกรรมหลักตั้งแต่การปลูกและฟื้นฟูสภาพป่า การอบรมและเตรียมความพร้อมในการป้องกันและดับไฟป่า การเฝ้าระวังการทำลายป่า การปลูกป่าเสริมในวันสำคัญ โดยดำเนินงานผ่านกระบวนการทำงานของคณะกรรมการหมู่บ้าน นอกจากนี้ ยังมีกิจกรรมเด่นของพื้นที่ ได้แก่

- ทุกชุมชนมีการบริหารจัดการกองทุนหมุนเวียนมาอย่างต่อเนื่อง โดยนำดอกผลที่ได้ไปใช้ในการพัฒนาชุมชน และการดูแลรักษาป่า แม้ว่าบางแห่งจะมีปัญหาอุปสรรค แต่คณะกรรมการก็เรียนรู้ที่จะจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น หากเกินกำลังก็จะประสานหน่วยงานภายนอกให้เข้ามาเป็นที่ปรึกษา
- สมาชิกกองทุนหมุนเวียน ส่วนใหญ่มีการกั๊ยเงินกองทุนไปใช้สำหรับการเลี้ยงสัตว์เพื่อเป็นรายได้เสริมให้กับครอบครัว อาทิ แพะ หมูป่า และวัว
- ชุมชนบ้านหนองไผ่ได้ดำเนินการและทำแนวเขต ปักป้าย ดูแลบริเวณพื้นที่หลังวัดเป็นพื้นที่ป่าชุมชน เพื่อป้องกันการบุกรุก และส่งเสริมการดูแลหัวไร่ปลายนา
- ชุมชนได้ร่วมมือกับกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในการเฝ้าระวังป่า และขึ้นไปดับไฟบนเขาภูหลวงในช่วงหน้าแล้ง ซึ่งจะมีไฟป่าเกิดขึ้นทุกปี รวมทั้งจัดทำฝายแม้ว เพื่อกักเก็บน้ำยามหน้าแล้งและรักษาความชุ่มชื้นให้ป่า

การทำงานที่ผ่านมาสามารถพัฒนาผู้นำชุมชนให้มีศักยภาพเพิ่มขึ้น ขยายความร่วมมือในการเฝ้าระวังป่าไปยังสมาชิกในชุมชน และได้เกิดความร่วมมือกับหน่วยงานป่าไม้และหน่วยงานต่างๆ ภายนอกที่ชัดเจน

ปาบุงนทริก

ปาบุงนทริก เดิมเป็นป่าสงวนแห่งชาติ ที่ตั้งอยู่ในเขตจังหวัดอุบลราชธานี และมีอาณาเขตติดต่อกับประเทศลาว ต่อมาได้ถูกประกาศเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าบุงนทริก-ยอดมน ด้วยความสมบูรณ์ของป่าจึงมีพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ที่หลากหลายอย่าง ได้แก่ “กล้วยไม้ป่า” หรือ “ชายผ้าสีดา” เห็ด และพืชสมุนไพรต่างๆ และหากเข้าไปในป่านี้ ก็จะสามารถพบรอยเท้าช้างได้ไม่ยาก

ชุมชนรอบปาบุงนทริก ส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นชุมชนดั้งเดิม บางชุมชนถูกทางราชการอพยพออกจากเขตป่าได้จัดสรรที่ทำกินให้ ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงทำการปลูกพืชไร่ อาทิ ปอ มันสำปะหลัง และข้าว เกือบทุกคนรอบครัวจะออกจากบ้านเข้าป่าตั้งแต่เช้า เพื่อเก็บหาของป่ามาขายและเป็นอาหาร รวมทั้งหา “ไผ่พุง” และ “เตยป่า” นำมาสานหวดและสานเสื่อ

สำหรับชุมชน 3 หมู่บ้าน ในเขตตำบลคอแลน อำเภอบุงนทริก ซึ่งมีการพึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากปาบุงนทริกนี้ ได้เข้าร่วมโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติฯ ตั้งแต่ปี 2541 และต่อมาได้เข้าร่วมโครงการหมู่บ้านพัฒนารักษาป่า ที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจาก ปตท. ก็ได้มีกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและการพัฒนาชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง

ชุมชนได้ร่วมมือกับหน่วยงานท้องถิ่นและหน่วยงานป่าไม้จัดทำป่าชุมชน เพื่อฟื้นฟูและเฝ้าระวังป่าให้มีความสมบูรณ์ โดยมีพิธีบายศรีสู่ขวัญต้นไม้ตาม ประเพณี ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นการเรียกขวัญต้นไม้และป่าให้คืนความอุดมสมบูรณ์ จัดทำแนวเขตที่ชัดเจน ป้าย กวาระเบียบป่าชุมชน รณรงค์ปลูกป่าในวันสำคัญ อย่างต่อเนื่อง ทำแนวกันไฟ และริเริ่มกิจกรรมดูแลเฝ้าระวัง ทำให้ป่าชุมชนในพื้นที่เริ่มฟื้นตัวและมีความสมบูรณ์มากขึ้น

- ป่าชุมชนภูอะเลาะ บ้านหนองเรือ ผู้นำได้นำเตยป่าและไผ่ฟุงที่เป็น พืชสำคัญต่อเศรษฐกิจชุมชนและที่นับวันออกเก็บหาได้ยาก นำมา ปลูกในพื้นที่ป่าชุมชนใกล้บ้าน เพื่อเพิ่มผลิตและลดการพึ่งพิงป่า
- ป่าชุมชนภูจันทร์แดง บ้านป่าไม้ มีสัญลักษณ์ของที่มาของชื่อ คือ ต้นจันทร์แดงที่กำลังจะสูญหายไปจากภูดังกล่าว ผู้นำจึงได้นำมา มีการขยายพันธุ์ และพัฒนาป่าชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยว
- ป่าชุมชนบ้านป่าแหม่ ได้รับความสนใจจากครูและผู้บริหารใน สถานศึกษา และผู้นำชุมชน ร่วมกันพัฒนาและผลักดันให้เป็นป่า ชุมชนหลังโรงเรียน เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของเยาวชน

ชุมชนมีการจัดการกองทุนหมุนเวียน โดยเริ่มจากการออมทรัพย์เมื่อปี 2542 กองทุนมีความเติบโต ขยายผลและต่อยอดไปสู่กิจกรรมอื่นๆ

- กองทุนปั้มน้ำมัน บ้านหนองเรือ ดำเนินการบริการให้กับสมาชิกมา อย่างต่อเนื่องและมีผลกำไรคืนให้สมาชิกกลุ่ม
- กองทุนควาย บ้านหนองเรือ จากควายเริ่มต้น 4 ตัว เพิ่มเป็น 8 ตัว และหมุนเวียนขยายผลกับสมาชิกลำดับต่อไป
- กลุ่มเกษตรกรบ้านป่าแหม่ พัฒนาเป็นตลาดนัดสวนยาง เกิดเงินทุน หมุนเวียน ที่เพิ่มรายได้และยังเพิ่มเงินหมุนเวียนให้กับกองทุน

การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ก็ได้สร้างการเรียนรู้ให้กับผู้นำและชุมชน ซึ่งมีผู้นำชุมชนหลายคนมี พัฒนาการทางด้านความคิด และขยายบทบาทของตน จนได้รับการยอมรับให้เข้าไปทำหน้าที่ใน องค์การบริหารส่วนตำบล เพื่อผลักดันให้เกิดการพัฒนาชุมชนอย่างเป็นระบบและกว้างขวางออกไป

ชุมชนน่าอยู่

แผนยุทธศาสตร์-ป่าชุมชน-เกษตรอินทรีย์

องค์การบริหารส่วนตำบลลำไทรโยง อำเภอนางรอง และองค์การบริหารส่วนตำบลยายแถมวัฒนา อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ มีความสนใจในการพัฒนาชุมชนให้น่าอยู่ จึงได้เข้าร่วมเป็นพื้นที่นำร่องในโครงการชุมชนน่าอยู่ ภายใต้การสนับสนุนของสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย และสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน เมื่อกลางปี 2547 ด้วยแนวคิดการทำงานอย่างมีส่วนร่วม

การเรียนรู้ร่วมกัน เริ่มจากการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนและจัดทำแผนยุทธศาสตร์การจัดการสิ่งแวดล้อมแบบบูรณาการ เพื่อให้ชุมชนได้รู้จักตนเอง ค้นหาสิ่งที่ต้องการซึ่งมีความเหมาะสมกับท้องถิ่นและเป็นไปได้ โดยพบว่ามีความต้องการที่หลากหลายและแตกต่างกันไป ซึ่งเมื่อสรุปเป็นโครงการต่างๆ จึงเห็นได้ชัดว่าเกินศักยภาพที่จะทำได้ทั้งหมด จึงได้มีการกำหนดหลักเกณฑ์และทำการจัดลำดับความสำคัญของโครงการร่วมกัน โดยอาศัยเหตุและผล รวมทั้งอาศัยเสียงส่วนใหญ่ และในที่สุดก็ได้โครงการนำร่องมาปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม

การอนุรักษ์และพัฒนาเครือข่ายการจัดการป่าชุมชนดอนโจร-โคกแร้งโดยชุมชนมีส่วนร่วม ตำบลลำไทรโยง นับว่ามีความสำคัญต่อชุมชนใน

พื้นที่เป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากป่าดอนซึ่งมีอยู่กระจายอยู่ทั่วไป ประมาณ 4,000 ไร่ ได้ถูกชาวบ้านบุกรุกทำลายเมื่อครั้งต้องประสบภัยแล้งรุนแรงในปี 2519 ซึ่งได้ประสบกับปัญหาขาดน้ำในการทำการเกษตร จึงทำการบุกรุกแผ้วถางป่าเผาถ่านขายเพื่อนำเงินไปซื้อข้าวมาดำรงชีวิต ส่งผลพื้นที่ป่าลดลงเป็นจำนวนมาก และซ้ำร้ายความแห้งแล้งก็ยังไม่หมดไป

- 17กล้าไม้ท้องถิ่น
- จัดทำหอดตรวจการแผ้วถางป่า 5 แห่ง และพัฒนาแหล่งน้ำในป่า
- การจัดทำแนวเขตในรูปแบบคลองเพื่อให้สัตว์เลี้ยงได้ดื่มกิน

การพัฒนาเกษตรอินทรีย์ ตำบลยายแยมวัฒนา เป็นโครงการที่ได้รับการคัดเลือกเป็นลำดับแรก เนื่องจากชาวบ้านในตำบลยายแยมวัฒนา ทำอาชีพปลูกข้าวและพืชผัก จึงได้มุ่งส่งเสริมให้เกษตรกรในพื้นที่ทำการปลูกข้าวโดยลดการใช้สารเคมีและใช้ปุ๋ยอินทรีย์ในการบำรุงดิน ซึ่งมีกิจกรรมที่สำคัญ ได้แก่

- โรงงานศูนย์ผลิตปุ๋ยอินทรีย์ประจำตำบล มีการระดมทุนของสมาชิกและขายปุ๋ยให้กับสมาชิกในราคาถูก
- ส่งเสริมและสร้างแรงจูงใจให้เกษตรกรปลูกข้าวโดยใช้ปุ๋ยอินทรีย์ พร้อมการประชาสัมพันธ์เสียงตามสายและจัดทำแผ่นพับโฆษณา
- พัฒนาเป็นศูนย์เรียนรู้และสนับสนุนกิจกรรมนำร่องเกษตรอินทรีย์ มีการพัฒนาสูตรปุ๋ยอินทรีย์ที่มีคุณภาพ เป็นสูตรปุ๋ยเฉพาะของศูนย์ฯ มีแปลงสาธิตเป็นแหล่งศึกษาดูงาน พร้อมจัดวิทยากรไว้ให้ความรู้

การทำงานที่ผ่านมา ถือเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่กระตุ้นให้ท้องถิ่นและชุมชน มีการคิดอย่างมีเหตุผล มีแผน ทิศทางและเป้าหมายที่ชัดเจน และสนองตอบต่อความต้องการที่แท้จริงของชุมชน

ป่าบุงป่าทาม

ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง เป็นบริเวณที่แม่น้ำสงครามไหลลงสู่แม่น้ำโขง อยู่ในเขตอำเภอสว่างสงครามและอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ซึ่งมีลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มต่ำ เมื่อถึงฤดูน้ำหลากป่าและพื้นที่บริเวณนี้ก็จะกลายเป็นผืนน้ำที่กว้างสุดลูกหูลูกตา คล้ายทะเลสาบ โดยจะกินเวลาประมาณ 3-4 เดือนในแต่ละปี ชาวบ้านเรียกกันว่า “ป่าบุงป่าทาม” และเมื่อน้ำลดก็จะกลับสภาพเป็นป่าบกทั่วไป

ป่าบุงป่าทาม ถือเป็นแหล่งทำการประมงที่สำคัญของชุมชน อาจกล่าวได้ว่ามีรายได้มากกว่าการทำนาทั้งปี ปัจจุบัน ป่าบุงป่าทามลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง เริ่มมีสภาพเสื่อมโทรมลงไปเนื่องจากการใช้ประโยชน์มากเกินไป มีการถมพื้นที่ และการบุกรุกเข้ามาใช้ประโยชน์ในรูปแบบเกษตรเชิงพาณิชย์ของกลุ่มนายทุน

เมื่อกลางปี 2546 กิจกรรมของคณะนักวิจัยไทบ้าน ที่ประกอบด้วยผู้นำ 4 ชุมชน ในอำเภอสว่างสงครามได้เริ่มขึ้น ด้วยการสนับสนุนขององค์กรสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ หรือ IUCN ร่วมศึกษารวบรวมข้อมูลทางด้านระบบ

นิเวศ สำรวจพรรณพืช พันธุ์ปลา ตลอดจนประวัติและวัฒนธรรมชุมชน ระบบเศรษฐกิจ รวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อนำเป็นข้อมูลในสื่อสารและสร้างความตระหนักให้กับคนในชุมชน รวมทั้งนำมาใช้ในการฟื้นฟูป่าบุงป่าทามให้กลับมาสมบูรณ์เช่นเดิม

ปัจจุบัน คณะนักวิจัยไต้หวัน ได้ขยายความร่วมมือออกไปเรื่อยๆ จนพัฒนามาเป็น “เครือข่ายวิจัยเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาวิถีชีวิตลุ่มน้ำสงคราม” รวมสมาชิก 12 ชุมชน ทำกิจกรรมด้านการฟื้นฟูทรัพยากรของท้องถิ่น โดยเฉพาะป่าบุงป่าทาม แม่น้ำสงครามตอนล่างและลำน้ำสาขา มีการเพาะกล้าไม้ท้องถิ่นเพื่อนำไปปลูกในป่าบุงป่าทาม ร่วมกิจกรรมต่างๆ ของทางราชการ อาทิ การจัดกิจกรรมวันพื้นที่ชุ่มน้ำโลก เทศกาลปลาอำเภอสว่างนคร และจัดให้มีกิจกรรมการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ทั้งในกลุ่มสมาชิกของเครือข่ายฯ และระหว่างเครือข่ายอื่นๆ

การฟื้นฟูป่าบุงป่าทามลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ยังได้รับการหนุนช่วยจากเครือข่ายโรงเรียนอนุรักษ์แม่น้ำสงคราม ที่มีโรงเรียนต่างๆ ร่วมเป็นสมาชิกนับ 20 โรงเรียน ที่ขยายตัวไปตามลำน้ำจนถึงจังหวัดสกลนคร ลงมือตรวจวัดคุณภาพน้ำ โดยตั้งสถานีตรวจวัดใกล้ๆ โรงเรียน รวม 9 สถานี แล้วนำข้อมูลมาประชุมแลกเปลี่ยนกันปีละ 2 ครั้ง ซึ่งถือเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงให้เกิดการพัฒนาการเรียนรู้ของเยาวชนในด้านอื่นๆ ตามมา สิ่งหนึ่งที่เครือข่ายโรงเรียนฯ ภาคภูมิใจก็คือ การร่วมกับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา เขต 2 จังหวัดนครพนม พัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นลุ่มน้ำสงคราม ที่ส่งผลให้เยาวชนและคนลุ่มน้ำสงครามได้ภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน

สำหรับบทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ในพื้นที่ จำนวน 5 แห่ง ได้ร่วมมือกันจัดทำแผนยุทธศาสตร์เพื่อการบริหารจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง เพื่อบูรณาการเข้าสู่แผนพัฒนาท้องถิ่นของแต่ละ อบต. โดยมีการจัดสรรงบประมาณสนับสนุน และนำแผนไปสู่การปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยสถาบันสิ่งแวดล้อมได้เข้าไปเป็นที่ปรึกษาและสนับสนุนการดำเนินงาน

ป่าแก่งกระจาน

ป่าแก่งกระจาน มีสภาพทั่วไปเป็นป่าดิบชื้น ที่เป็นต้นน้ำของแม่น้ำเพชรบุรี ป่าผืนนี้นับเป็นป่าอนุรักษ์ที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทย ได้รับการประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ ในปี 2524 โดยเป็นอุทยานแห่งชาติที่มีพื้นที่มากที่สุดของประเทศ คือ ประมาณ 1.8 ล้านไร่ และยังมีเขื่อนแก่งกระจานเป็นเขื่อนดินขนาดใหญ่ ที่กักเก็บน้ำไว้สำหรับการเกษตร จึงเกิดอ่างเก็บน้ำบริเวณเหนือสันเขื่อน ประกอบกับทิวทัศน์ที่งดงามของพื้นที่ จึงทำให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีผู้เข้ามาเยี่ยมชมเยือนตลอดทั้งปี

ป่าแก่งกระจานนี้ มีชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่โดยรอบ อีกทั้งยังมีชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ป่า เช่น บ้านบางกลอย และบ้านโป่งลึก ซึ่งชุมชนเหล่านี้ล้วนมีบทบาทสำคัญทั้งอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากป่า ดังนั้น ในปี 2544 สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย จึงได้ดำเนินกิจกรรมร่วมกับชุมชนต่างๆ เพื่อให้ชุมชนเหล่านี้ได้พัฒนาเป็นเขตแนวกันชน ที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าแก่งกระจาน พร้อมกับการสนับสนุนและส่งเสริมให้เกิดการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน และการยกระดับคุณภาพชีวิต ด้วยการสนับสนุนจากกรมป่าไม้ และองค์การไม้เขตร้อนระหว่างประเทศ (ITTO)

บทบาทสำคัญของชุมชนที่อยู่รอบป่าและในป่าแก่งกระจาน จึงเน้นที่ การปลูกป่าธรรมชาติ ซึ่งได้ดำเนินการไปจำนวน 4,000 ไร่ และจัดทำป่าชุมชน โดยในช่วงแรกๆ ของการปลูกป่าชุมชนได้มีการจัดสร้างเรือนเพาะชำกล้าไม้ ขึ้น เพื่อผลิตกล้าไม้เอง รวมทั้งผลิตไม้เศรษฐกิจเพื่อส่งเสริมการปลูกป่าหัวไร่ ปลายนาในพื้นที่ของเกษตรกร ปัจจุบันได้เกิดความร่วมมือ ประสานงาน และ ช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการดูแลรักษาป่า ร่วมกับหน่วยงานป่าไม้ในพื้นที่เป็น อย่างดี

นอกจากนี้ ยังมีงานศึกษาวิจัยซึ่งได้รับความร่วมมือจากนักวิชาการ ภายนอก ที่เข้าไปทำการศึกษาด้านระบบนิเวศ การสำรวจพืชสมุนไพร และ ทดสอบอัตราการงอกของพันธุ์ไม้ท้องถิ่น เพื่อเป็นองค์ความรู้พื้นฐานในการฟื้นฟู ป่าอย่างเป็นระบบ

สำหรับการพัฒนาชุมชนซึ่งมีอาชีพเดิมในการทำไร่สับปะรด ปลูกไม้ผล และทำการเกษตรอื่นๆ ได้รับการส่งเสริมความรู้ความเข้าใจและกระตุ้นให้หันมา ทำการเกษตรอินทรีย์ โดยได้มีเกษตรกรตัวอย่างริเริ่มทำแล้ว แต่ยังต้องการการ ขยายผลให้แพร่หลายมากขึ้น สำหรับกิจกรรมอื่นๆ ได้แก่ การบริหารจัดการ กองทุนหมุนเวียนเพื่อส่งเสริมอาชีพของชุมชน การฝึกอบรมอาชีพเพื่อเพิ่ม ศักยภาพการผลิตของเกษตรกร

ด้วยความสำคัญของป่าแห่งนี้ ซึ่งเป็นป่าต้นน้ำของแม่น้ำเพชรบุรีที่คน ทั้งจังหวัดได้ใช้ประโยชน์ อีกทั้งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สร้างรายได้ให้กับจังหวัด จึงได้มีความพยายามจากหลายฝ่าย โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและ โรงเรียนในพื้นที่ ได้ดำเนินการศึกษาเรียนรู้ชุมชนที่อยู่ติดแม่น้ำเพชรบุรี ทำให้ได้ ทราบปัญหาหลายประการ เช่น แม่น้ำตื้นเขิน การเน่าเสียของน้ำบริเวณปลาย น้ำ จึงได้ดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ป่าแก่งกระจานไปพร้อมกับการอนุรักษ์ แม่น้ำเพชรบุรี เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นนี้ ได้ยังประโยชน์ให้กับ ชุมชนและสังคมโดยรวมต่อไป

ป่าชายเลนอ่าวทุ่งมหา

อ่าวทุ่งมหา อยู่ในเขตตำบลปากคลอง อำเภอปะทิว จังหวัดชุมพร พื้นที่บริเวณนี้เคยเป็นเมืองที่พระยาเพชรกำแหงสงครามอดีตเจ้าเมืองชุมพร ใช้หลบซ่อนรีพลในเวลาคับขันเมื่อคราวที่พม่ายกทัพมารุกรานเนื่องจากเป็นชัยภูมิที่เหมาะสม เป็นอ่าวโค้งเหมือนพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว จึงเรียกว่า “คั้งหา” หมายถึงได้มาหาแล้วเจอคั้งที่ดีและเรียกเพี้ยนเป็น“ทุ่งมหา”

สภาพพื้นที่โดยทั่วไป มีลักษณะเป็นภูเขาและที่ราบเชิงเขา ที่ราบชายฝั่งมีป่าพรุ และป่าชายเลนประมาณ 6,550 ไร่ ซึ่งเป็นป่าชายเลนผืนเดียวของอำเภอปะทิวที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญๆ ไหลผ่าน นอกจากนี้ ยังมีหาดทรายสวยงาม จึงนับว่าเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้มีอาชีพประมงพื้นบ้านด้วยเรือประมงขนาดเล็กและหาสัตว์น้ำในป่าชายเลน และบางส่วนก็รับจ้าง ทำสวนและค้าขาย

ในปี 2540 พบว่าทั้งป่าบกและป่าชายเลน ถูกทำลายจนตกอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมเป็นอย่างมาก จากการใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ นำไปสู่ข้อขัดแย้งในชุมชน การเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาอย่างสร้างสรรค์ก็เริ่มขึ้น โดยสถาบัน-

สิ่งแวดล้อมไทย ได้เข้าไปเป็นที่ปรึกษา และได้รับการสนับสนุนงบประมาณจาก กองทุนสิ่งแวดล้อม เริ่มด้วยการสร้างจิตสำนึกในการดูแลทรัพยากรป่าชายเลน การเจรจาหรือร่วมกันทุกฝ่าย การจัดทำแนวเขตป่าชายเลนให้มีความชัดเจน และริเริ่มกิจกรรม “ป่าชุมชน” ที่สร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของให้กับชุมชน มีการดูแลและเฝ้าระวังให้มีการใช้ประโยชน์ที่เหมาะสม นอกจากนี้ ยังมีการเชื่อมโยง ระหว่างชุมชนและโรงเรียน และขยายผลสู่กิจกรรมอื่นๆ ได้แก่

- “บ้านปลา” เป็นแนวคิดที่ได้จากการศึกษาดูงานมาผนวกกับความอยากเรียนรู้ จึงเริ่มนำยางนอกรถยนต์ที่ใช้แล้ว มามัดรวมเป็นแล้วเทปูนเพื่อถ่วงน้ำหนัก นำไปปล่อยลงในทะเลเพื่อเป็นแหล่งที่อยู่ของปลา ซึ่งชาวประมงยืนยันได้ว่ามีปลาเพิ่มขึ้น และยังช่วยป้องกันเรือประมงขนาดใหญ่ล่าว้างเข้ามา ปัจจุบันได้พัฒนาไปสู่การใช้วัสดุอื่นๆ โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานประมงในพื้นที่
- “ธนาคารปู” เกิดขึ้นจากการปรึกษาหารือกันหลายๆ ครั้ง เพื่อแก้ปัญหาที่นับวันชาวประมงหาปูหาปลาได้น้อยลงเรื่อยๆ และยังมี ความขัดแย้งกันในเรื่องอุปกรณ์จับปู จึงได้คิดที่จะอนุรักษ์แม่ปูซึ่ง มักจะติดลอบเรือและมีไข่ลากทรายจำนวนมาก โดยนำไปฝากไว้ใน กระชังที่สร้างขึ้น ที่เรียกว่าธนาคารปู เพื่อรอเวลาให้ปล่อยออกไปสู่ธรรมชาติ แล้วค่อยนำแม่ปูไปขาย นำเงินไปฝากเป็นกองทุนเพื่อนำเงินไปซื้ออาหารให้แม่ปูที่อยู่ในกระชังและใช้ประโยชน์อื่นๆ ต่อไป

ปัจจุบัน การเฝ้าระวังป่าชายเลนของชุมชนก็ยังดำเนินต่อไป เพราะถือเป็นแหล่งทำมาหากินของชาวประมงซึ่งส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินทำกิน และยังต้องเผชิญกับการทำลายล้างทรัพยากรของเรือประมงพาณิชย์ ชุมชนจึงต้องการให้ตนได้มีสิทธิในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งบริเวณชายฝั่งทะเลหน้าบ้านของตน เพื่อดูแลรักษาไว้ให้ลูกหลานใช้ได้อย่างยั่งยืน

ความสำเร็จของชุมชนในวันนี้ คือ การได้พลิกฟื้นคืนความสมบูรณ์กลับมาสู่บริเวณชายฝั่งอีกครั้ง จนได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าให้เข้ารับพระราชทานธงพิทักษ์ป่าเพื่อรักษาชีวิต จากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมพระราชินีนาถฯ ถึง 3 ครั้ง คือ ในปี 2541 ปี 2544 และปี 2549

ป่าชายเลนเพื่อชุมชน

สืบเนื่องจากภัยพิบัติคลื่นยักษ์สึนามิ เมื่อปลายปี 2547 ทำให้ทุกฝ่ายได้ประจักษ์ชัดถึงบทบาทของป่าชายเลนในการป้องกันและลดความแรงของคลื่นและลม โดยช่วยรักษาทรัพย์สินและชีวิตของหลายๆ ครอบครัวไว้ได้ ทำให้การฟื้นฟูป่าภายใต้โครงการป่าชายเลนเพื่อชุมชน ที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากบริษัท เซฟรอน สำรวจและผลิต จำกัด จึงได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายเป็นอย่างจริงจัง

โดยมีชุมชนต่างๆ ซึ่งติดชายฝั่งทะเลและมีพื้นที่ป่าชายเลน ใน 3 ตำบล ของจังหวัดระนองและพังงา (ตำบลนาคา ตำบลบางวัน และตำบลเกาะคอเขา) ได้ดำเนินร่วมกัน และเป็นที่โชคดีว่าในจำนวนนี้มีชุมชนบ้านบางดิบ ซึ่งเป็นชุมชนที่มีพัฒนาการทำงานในการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ มาตั้งแต่ปี 2539 จึงมีผลการดำเนินงานที่สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับชุมชนอื่นๆ ได้เป็นอย่างดี

อันที่จริงแล้ว จังหวัดพังงาและระนองเป็นพื้นที่ที่มีป่าชายเลนมากที่สุดของประเทศ แต่ส่วนใหญ่เป็นเขตอุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการและใช้ประโยชน์ไม่มากนัก แม้ว่าชุมชนจะเป็นผู้ได้รับผลกระทบจากป่าชายเลนโดยตรงก็ตาม

การเรียนรู้และพัฒนาที่สำคัญในการฟื้นฟูและเฝ้าระวังป่าชายเลนเพื่อชุมชนในบริเวณนี้ เริ่มจากการศึกษาทำความเข้าใจชุมชน ไปพร้อมๆ กับการศึกษาวิจัยและพัฒนาเป็นคู่มือเรื่องป่าชายเลนกับการป้องกันภัยสึนามิ ที่จะช่วยเพิ่มพูนความรู้ด้านวิชาการให้กับชุมชน นอกจากนี้ ยังมีกิจกรรมอื่นๆ ที่สำคัญ ได้แก่

- องค์การบริหารส่วนตำบลต่างๆ มีการจัดทำแผนยุทธศาสตร์การฟื้นฟูท้องถิ่น โดยแต่งตั้งคณะกรรมการที่มาจากหลายๆ ฝ่ายขึ้น คณะกรรมการฯ จะได้รับการอบรมเสริมสร้างศักยภาพและเรียนรู้จากการทำงานจริง ทำยุทธศาสตร์นี้ ได้ถูกนำเข้าสู่ระบบแผนพัฒนาท้องถิ่นต่อไป และแน่นอนว่าการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติได้รับการกำหนดเป็นยุทธศาสตร์สำคัญ
- โครงการนำร่องที่เกิดจากการจัดทำแผนฟื้นฟูท้องถิ่น ได้ถูกนำไปปฏิบัติจริง ได้แก่ การพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชายเลน ของตำบลเกาะคอเขา การพัฒนาศูนย์ซ่อมเครื่องยนต์ขนาดเล็กสำหรับชาวประมงชายฝั่งของตำบลนาเคา และการจัดการขยะมูลฝอยและพัฒนาสิ่งแวดล้อมชุมชนของตำบลบางวัน
- ปลุกและฟื้นฟูป่าชายเลนที่เสื่อมโทรมจากการสัมปทานไม้ผืนถ่านในอดีตและพื้นที่ที่ถูกทำลายจากคลื่นสึนามิ อย่างต่อเนื่องให้เต็มทุกพื้นที่ โดยได้รับการสนับสนุนกล้าไม้จากสถานีพัฒนาทรัพยากรป่าชายเลน
- เรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการกลุ่มและกองทุนหมุนเวียน เพื่อพัฒนา ด้านสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนควบคู่กันไป และเชื่อมโยงกิจกรรมกับโรงเรียน เยาวชน และชุมชนไปพร้อมๆ กัน

ชุมชนเหล่านี้ได้ผ่านบทเรียนอันเจ็บปวดจากภัยธรรมชาติ ที่ไม่มีใครอยากให้เกิดขึ้นอีก และทุกชุมชนเข้าใจดีว่าสามารถป้องกันและบรรเทาผลกระทบได้หากมีป่าชายเลนเป็นเกราะกำบัง ดังนั้น การฟื้นฟูป่าชายเลนในพื้นที่เสี่ยงภัยอย่างในทุกชุมชนบนเกาะคอเขา รวมถึงบ้านแหลมนาว บ้านบางกล้วยนอก และชุมชนอื่นๆ จึงต้องดำเนินต่อไป ไม่เพียงเท่านั้นความหวังที่จะให้มีผลผลิตทางการประมงกลับมาสมบูรณ์อีกครั้ง ก็น่าจะเป็นจริงได้ในไม่ช้า